

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ

POLİS AKADEMİYASI

KAFEDRA: «CİNAYƏT PROSESİ»

FƏNN: «DİO-da TƏHQİQAT»

Əyani təhsil

Mühazirə

MOVZU № 1. «DİO-da təhqiqat institutunun yaradılması, inkişaf mərhələləri və cinayətkarlıqla mübarizədə əhəmiyyəti».

Tərtib etdi:

«Cinayət prosesi» kafedrasının rəisi,
polis polkovniki, h.ü.f.d., dos.

Səyyad Ağayev

Mühazirə kafedranın iclasında müzakirə edilib və bəyənilmişdir.

Protokol № _____ «_____» _____ 2020-ci il

Bakı - 2021

Mövzu 1.
DİO-da təhqiqat institutunun yaradılması, inkişaf mərhələləri
və cinayətkarlıqla mübarizədə əhəmiyyəti».

Giriş

1. Təhqiqatın yaranması və inkişaf mərhələləri
2. DİO sistemində təhqiqatın aparılmasının vəzifələri və əhəmiyyəti.
3. DİO sistemində təhqiqatın təşkili.

Nəticə:

Ədəbiyyat :

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı şəh. , 12 noyabr 1995-ci il maddə 24-71.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. Bakı 20021, maddə 7, 47, 86, 214.
3. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin Kommentariyası. Bakı 2019-cu il.
4. Azərbaycan Respublikası «Polis haqqında» Qanunu. Bakı şəhəri, 28 oktyabr 1999-cu il. Maddə 3, 4, 15, 19.
5. Azərbaycan Respublikası DİN-in 26.08.2011ci il tarixli 555 nömrəli əmri «DİN-in Baş İstintaq və Təhqiqat İdarəsi haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə»
6. Чувилева А.А. «Дознание в органах внутренних дел». Учебное пособие. Москва 1986 г.
7. Abbasova F,M. «Cinayət prosesi». Dərslük (Ümumi hissə). Bakı: “Zərdabi LTD” MMC,2012,416
8. A.Ə.Teymurov “Cinayətkarlığa qarşı mübarizədə təhqiqat orqanlarının fəaliyyətinin müasir problemləri. Bakı. “Hüquq Yayın Evi”, 2015
9. S.Ağayev, E. Salayev “DİO-da Təhqiqat” fənnindən mühazirələr toplusu (Dərs vəsaiti) Bakı 2010-cu il
10. Azərbaycan Respublikası DİN-in 30.08.2011 ci il tarixli 560 nömrəli əmri «DİO-da təhqiqat işinin təşkilinə dair təlimatın təsdiq edilməsi edilməsi barədə».
11. DİO-da təhqiqat fənnindən «Mühazirələr toplusu». Bakı 2010
12. DİO-da təhqiqat fənnindən “sxemlər albomu” adlı dərs vəsaiti. Bakı, 2013
13. Nazim Əliyev, Şöhlət Kərimov, Səyyad Ağayev “Daxili İşlər orqanlarında təhqiqat” Bakı, “Elm və təhsil” 2020, 320 səh
14. A.Ə.Teymurov. “Cinayətkarlığa qarşı mübarizədə təhqiqat orqanlarının fəaliyyətinin müasir problemləri”. Bakı. “Hüquq Yayın Evi” 2015, 304s.

Giriş

Ölkəmizdə aparılan hüquqi islahatlar çərçivəsində daxili işlər nazirliyi sistemində təhqiqat institutunun bərpa edilməsi, ibtidai araşdırmanın bu növünün cinayət-prosessual qanunvericiliyin tələbləri səviyyəsində aparılması, təhqiqatın keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, qanunçuluğun möhkəmləndirilməsi baxımından vacib və əhəmiyyətli sahə hesab edilir.

Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi ölkə rəhbərliyinin daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Buna Azərbaycan Respublikası, Prezidentinin 9 avqust 1994-cü il tarixli “Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, qanunçuluğun və hüququ qaydalarının möhkəmləndirilməsi tədbirləri haqqında” Fərmanı misal göstərmək olar. Fərmanda cinayətkarlığa qarşı mübarizə məsələsi cəmiyyətimiz qarşısında duran ən kəskin sosial problemlərdən biri olduğu qeyd olunur.

Bu da təhqiqat orqanlarının işinin daha da təkmilləşdirilməsi və onların fəaliyyətini nizama salan qanunvericiliyin yeni əsaslar üzrə inkişaf etdirilməsi kimi mühüm vəzifələri ortaya çıxarır. Bu vəzifələrin həlli təhqiqat orqanları tərəfindən məhkəməyədək icraatın təkmilləşdirilməsi yollarını müəyyən etməyə yönəlmiş elmi təhqiqatlara zərurət olduğunu göstərir.

Beləliklə, Polis Akademiyasının qarşısında duran əsas vəzifə kimi müasir qanunvericiliyi yaxşı bilən və hüquqi mədəniyyətə malik olan, səriştəli və peşəkar mütəxəssislər hazırlanması baxımından tədrisinə yeni başlanılan “DİO-da təhqiqat” fənninin rolu xüsusilə qeyd olunmalıdır.

Mühazirədə daxili işlər orqanlarının tarixində təhqiqat institutunun yaranması zərurəti, onun müxtəlif mərhələlərdə inkişafı və cinayətkarlıqla mübarizədə rolundan danışılır.

Sual 1.

Təhqiqatın yaranması və inkişaf mərhələləri

Azərbaycan Ensiklopediyasının Baş Redaksiyası tərəfindən hazırlanmış hüquq ensiklopedik lüğətdə təhqiqat istintaqın formalarından biri kimi müəyyən olunur və "...subyektinə, predmetinə (istintaq aidiyyətinə) və proses iştirakçılarının hüquqlarının həcminə, müddətinə, prosessual rejiminə, iştirakçıların dairəsinə görə..." ibtidai istintaqdan fərqləndirilir [32, s. 440].

1828-ci ildən Rusiya imperiyasının, 1922-ci ildən isə Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqının (SSRİ) tərkibində olmuş Azərbaycanda (Azərbaycan Demokratik Respublikasının mövcud olduğu 1918-1920-ci illər istisna olunmaqla) cinayət təqibi və cinayət-mühakimə icraatı üzrə həyata keçirilən fəaliyyət, o cümlədən, təhqiqat məhz həmin dövlətlərin qanunvericilik orqanları tərəfindən qəbul olunmuş hüquq normaları ilə tənzimlənmişdir. Odur ki, təhqiqatın səciyyələndirilməsi üçün hər şeydən ovvəl həmin dövlətlərdə təhqiqatın meydana gəlmə şəraitini və inkişaf mərhələlərini nəzərdən keçirmək zəruridir.

İbtidai araşdırmanın müstəqil sahəsi kimi təhqiqatın formalaşdırılması və sonrakı inkişafı Rusiya imperatorunun 8 iyun 1860-cı il tarixli fərmanı ilə bağlıdır. Həmin fərmanla məhkəməyəqədər icraatı tənzimləyən üç qanunvericilik aktı - "Məhkəmə müstəntiqlərinin təsis olunması", "Məhkəmə müstəntiqləri üçün təlimat", "Cinayət və xəta ola bilən hadisələr üzrə təhqiqat aparılması barədə polisə təlimat" təsdiq olunmuş və beləliklə də, ibtidai istintaqın aparılması məhkəmə müstəntiqlərinə, təhqiqatın aparılması isə polisə həvalə olunmuşdu [94, s. 254 - 274].

1864-cü ildə qəbul olunmuş Cinayət-Mühakimə İcraatı Nizamnaməsinə (*Ustav uqolovnoqo sudoproizvodstva*) əsasən, təhqiqat (*doznanie*) "...cinayət haqqında onlara çatmış şayiə və məlumatların dürüst olub-olmamasının aşkar edilməsi üçün polis tərəfindən aparılan ilkin araşdırma" kimi müəyyən olunurdu. Yəni faktiki olaraq təhqiqat dedikdə, cinayət haqqında məlumatın polis tərəfindən aparılan ilkin yoxlanışı kimi nəzərdə tutulurdu. Belə yoxlamanın

aparılma qaydaları həmin Nizamnamənin 48, 312-ci maddələri ilə [97, s. 112-113], daha ətraflı isə "Cinayətlər və xətlər barədə işlər üzrə cinayət- mühakimə icraatı haqqında" qanunla tənzimləndirdi. Göstərilən normalara əsasən, cinayət haqqında məlumatların yoxlanılması polis təhqiqatı formasında aparılırdı [93].

Cinayət-Mühakimə İcraatı Nizamnaməsində cinayətlərin araşdırılmasının üç ardıcıl mərhələsi nəzərdə tutulurdu: təhqiqat, ibtidai istintaq və məhkəmə istintaqı.

Nizamnamə təhqiqatın mahiyyətini müəyyən edərkən həmin sözün geniş yayılmış "*doznatğ*" və "*doznatğsə*", yəni öyrənmək, öyrənib bilmək (*öyrənib dərk etmək - N.H.*), müəyyən etmək, aydınlaşdırmaq kimi sözlərdən əmələ gələn etimoloji mənasını əsas götürürdü [106, s. 744]. Bunlardan birinci ikisi ibtidai araşdırmaya aid idi. İbtidai icraatın ilkin mərhələsi olan təhqiqat törədilmiş cinayət əməlinin əlamətlərinin aşkar edilməsi və cinayət təqibinin başlanılması üçün əsasların olub-olmamasının müəyyən edilməsi məqsədi ilə aparılırdı.

Cinayət-Mühakimə İcraatı Nizamnaməsinin 253 - 254-cü maddələrinə əsasən, təhqiqat orqanı olaraq polis hadisənin baş verib-vermədiyini, onda cinayətin, yaxud xətanın əlamətlərinin olduğunu müəyyən etməli idi. Baş vermiş hadisədə cinayət əlamətləri aşkar olunduğu halda polis bu barədə məhkəmə müstəntiqinə və prokurora, yaxud onun köməkçisinə (tovarih prokurora) bir sutkadan gec olmayaraq məlumat verməli idi. Həmin şəxslər yerində olmadığı halda polis təhqiqata başlamalı və bütün zəruri məlumatları "*...evlərdə axtarış və götürmə aparmadan şifahi sorğuların və gizli müşahidələrin köməyi ilə*" toplamalı idi (Nizamnamənin 250 və 254-cü maddələri).

Aparılmış təhqiqatın nəticələri barədə təhqiqatı aparən şəxs tərəfindən imzalanan ümumi akt tərtib olunaraq, toplanmış bütün məlumatlar ona daxil edilirdi. Təhqiqat aktının məhkəmə iclasında oxunması Senat tərəfindən tövsiyə olunmurdu və təqsirləndirilən şəxsin təhqiqat zamanı etdiyi etirafın məhkəmə qarşısında təsdiq olunmadığı halda sübut kimi əhəmiyyətli olmadığı xüsusilə vurğulanırdı [80, s. 34].

Tarixi mənbələrin təhlili belə deməyə əsas verir ki, o dövrdə təhqiqat

cinayət haqqında məlumatın yoxlanılması üzrə fəaliyyət kimi mövcud olmuşdur. Eyni zamanla qeyd etmək lazımdır ki, məhkəmə müstəntiqi hadisə yerinə gələnədək şübhəli şəxsin istintaqdan yayınmasının, yaxud cinayət izlərinin məhv edilməsinin qarşısının alınması, eləcə də, oğurlanmış şeylərin tapılması üzrə tədbirlərin görülməsi də təhqiqat aparən polisin vəzifəsinə aid edilmişdi [52, s. 136].

Artıq o zamanlar təhqiqatın iki formasının, yəni ibtidai istintaqı məcburi olan cinayət işləri üzrə təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin aparılması növündə təhqiqat və bütün digər işlər üzrə aparılan təhqiqat (barışdırıcı hakimlərin aidiyyətində olan işlər) kimi fərqləndirilməsinə ilkin cəhdlər edilirdi. Birinci kateqoriyaya aid olan işlər üzrə aşkar olunmuş cinayətlər barədə polis dərhal məhkəmə müstəntiqinə məlumat verməli idi. Hər hansı bir səbəbdən bu mümkün olmadıqda isə təxirəsalınmaz istintaq hərəkətləri aparılırdı. Qeyd etməliyik ki, hazırda da daxili işlər orqanları təhqiqat orqanı kimi fəaliyyət göstərərək cinayət haqqında ilkin məlumatların yoxlanılması üzrə fəaliyyət göstərir. Lakin indi bu fəaliyyət cinayət-prosessual xarakter daşıyır və cinayət işinin başlanmasını məcburi edir. İnqilabaqədərki cinayət-mühakimə icraatında isə bu yoxlama fəaliyyəti cinayət prosesindən kənar qalırdı və polisin fəaliyyəti prosesual xarakter daşıyırdı.

Cinayət-Mühakimə İcraatı Nizamnaməsinin anlamıyla təhqiqatın ibtidai istintaqdan ayrılması təşkilati baxımdan aşağıda göstərilən iki məsələnin həllinə xidmət etməli idi:

- birincisi, mövcud məlumatın etibarlı olmasını əvvəlcə polis özü yoxlayaraq əmin olmalı idi ki, müstəntiqə yanlış məlumat verilməsinin və əsassız istintaq hərəkətləri aparılmasının, müasir anlamda desək, qanunsuz və əsassız cinayət işi başlanılmasının qarşısı alınsın;

- ikincisi, müstəntiq ilkin yoxlamalarda və axtarışlarda iştirak etməkdən azad olmalı idi ki, ehtimal olunan təqsirli şəxs barəsində olan ilkin, bəzən yanlış rəy və ehtimalların təsirindən qorunsun və nəticədə hər hansı şəxs barəsində irəli sürülmüş şübhələrlə bağlı qərəzsiz və obyektiv fikir yürüdə bilsin.

Cinayət-Mühakimə İcraatı Nizamnaməsinin müddəalarına uyğun olaraq, o dövrün prosesualçı alimləri də təhqiqatın məqsədinin hadisənin cinayət xarakterli olmasının aşkar edilməsindən ibarət olduğunu təsdiq edir və hesab edirdilər ki, sonrakı araşdırmanın aparılması və cinayətkarın ifşa olunması üzrə prosesual hərəkətləri ancaq müstəntiq yerinə yetirməlidir [94, s. 311].

Bütün bunlar göstərir ki, inqilabaqədərki dövrdə təhqiqatın aparılması üzrə fəaliyyət prosesual xarakter daşımamış, onun həyata keçirilməsi üçün prosesual müddətlər müəyyən olunmamış, həmin fəaliyyətin nəticələri isə məhkəmədə sübut kimi qəbul olunmamışdır. Başqa sözlə desək, həmin dövrdə təhqiqatın mahiyyəti müstəntiqin prosesual fəaliyyətinin başlanılmasınadək sorğuların, aşkar və gizli müşahidələrin aparılması yolu ilə cinayət, yaxud xəta haqqında məlumatları müəyyən etmək, toplamaq və yoxlamaqdan ibarət olmuşdur.

Təhqiqatın sonrakı inkişaf mərhələsi ilə bağlı bir sıra dekretləri aşağıdakı ardıcılıqla göstəririk:

1. № Dekret 24.11.1917-ci il Çar məhkəməsinin ləğv edilməsi və seçiki əsasında xalq məhkəməsinin yaradılması elan edildi.

2. № Dekret 22.01.1918-ci il Cinayət işlərinin milli dildə aparılması və təqsirləndirilən şəxslərin müdafiə hüququnun təmin edilməsi.

3. № Dekret 20.07.1920-ci il məhkəmə aidiyyəti daha da genişləndirildi.

RSFSR-in 1922-ci il Cinayət-Proosessual Məcəlləsinin 98-ci maddəsinə əsasən, cinayətlərin araşdırılması üzrə təhqiqat orqanlarının fəaliyyəti iki formada:

1. ibtidai istintaqı məcburi olan,
2. yaxud ibtidai istintaqı məcburi olmayan işlər üzrə hərəkət etməsindən asılı olaraq fərqləndirilirdi.

Eynilə belə qayda 1977-ci il CPM ilə nəzərdə tutulurdu RSFSR-in 1977-ci il Cinayət-Proosessual Məcəlləsində, cinayətlərin araşdırılması üzrə təhqiqat orqanlarının fəaliyyəti iki formada:

1. ibtidai istintaqı məcburi olan,

2. yaxud ibtidai istintaqı məcburi olmayan işlər üzrə hərəkət etməsindən asılı olaraq fərqləndirilirdi.

Nəhayət 2000-ci il tarixdə qəbul olunan Azərbaycan Respublikasının yeni Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 214-cü maddəsində təhqiqatın 2 növü fərqləndirilir:

1. ibtidai istintaqı məcburi olan cinayət işləri üzrə təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin icraatı;

2. böyük ictimai təhlükə törətməyən bəzi aşkar cinayətlər üzrə məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat.

Təhqiqat orqanları cinayət-prosessual qanunvericiliyə müvafiq olaraq, ibtidai araşdırma orqanları olub, ibtidai istintaq orqanları kimi (müstəntiq) prosesual fəaliyyəti həyata keçirməklə, ünvanlarına daxil olmuş cinayət faktları ilə bağlı cinayət işlərinin araşdırılmasını həyata keçirirlər.

Təhqiqat və ibtidai istintaq

Təhqiqat və ibtidai istintaq cinayət prosesində ibtidai araşdırmanın formaları kimi müəyyən olunmuşdur. Bununla da, onların hər ikisinə ümumi cəhətlər xarakterikdir.

1. cinayətkarlıqla mühafizədə eyni vəzifələr;

2. cinayətin bütün əlamətləri olduqda, cinayət işinin başlanılması üçün bərabər vəzifələr (öz səlahiyyətləri çərçivəsində);

3. vahid cinayət və cinayət-prosessual qanunvericiliyinə əsasən, fəaliyyətin həyata keçirilməsi;

4. istintaq hərəkətlərinin realizəsi zamanı vahid prosesual formaya riayət;

5. müəyyən olunmuş faktların sübuti əhəmiyyət kəsb etməsi hər iki ibtidai araşdırma forması üçün eynidir.

Bütün yuxarıda sadalananlarla yanaşı, təhqiqat və ibtidai istintaq arasında fərqlər də mövcuddur. Bütün bunlardan irəli gələrək, qanunverici (Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesual Məcəlləsində) bu icraatın

aparılması üçün ayrı-ayrı orqanlar nəzərdə tutulmuşdur (Cinayət Prosesual Məcəlləsi, maddə 214).

Təhqiqat və ibtidai istintaq arasında olan qarşılıqlı əlaqənin vəziyyətinin müəyyən edilməsi üçün təhqiqat 2 (iki) müxtəlif istintaq hərəkətinin kompleksini əhatə edir. Başqa sözlə desək, cinayət prosesində təhqiqatın 2 növü fərqləndirilir:

1. ibtidai istintaqı məcburi olan cinayət işləri üzrə təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin icraatı;

2. böyük ictimai təhlükə törətməyən bəzi aşkar cinayətlər üzrə məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat.

Bir halda təhqiqat və ibtidai istintaq ibtidai araşdırmanın müxtəlif mərhələləri sayılırlar. Burada təhqiqat 1, ibtidai istintaq isə növbəti, yəni II mərhələ sayılır. Burada təhqiqat ibtidai istintaqa münasibətdə təbəçilik münasibətidir. Onlar arasındakı fərq, eyni cinayət işinin istintaqı zamanı onların səlahiyyətlərindəki fərqlər ilə izah olunur (təhqiqatçı və müstəntiqin səlahiyyətlərinin fərqi). Bu zaman təhqiqat aparılmaya da bilər. Belə ki, müstəntiqin özü cinayət işi başlaya bilər, yaxud da müvafiq qərarla materialı (cinayət işi öz icraatını qəbul edə bilər).

İki halda isə, yəni ibtidai istintaqı məcburi olmayan icraatda təhqiqat müstəqil xarakterə malik olur. Bunlar arasındakı fərq isə cinayətlərin kateqoriyasına görə ayırd edilir.

Təhqiqat və ibtidai istintaq arasındakı fərq barəsində danışırkən, müddət amilinə də diqqət yetirmək vacibdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 218.1-ci maddəsinin tələblərinə əsasən, təhqiqat hər bir halda cinayət işinin başlanmasından ən geci 10 (on) gündən artıq olmayan müddətə başa çatdırılmalıdır.

Cinayət işi üzrə ibtidai istintaq cinayətlərin kateqoriyasından asılı olaraq aşağıdakı müddətlərdə başa çatdırılmalı və Cinayət Prosesual Məcəlləsinin tələbləri ilə nəzərdə tutulmuş əsaslar və hallar olduqda isə müvafiq qanunla müəyyənləşdirilmiş müddətə uzadıla bilər:

1. böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər üzrə – cinayət işinin başlanmasından ən gec 2 (iki) ay keçdikdən sonra;

2. az ağır cinayətlər üzrə – 3 ay keçdikdən sonra;

3. ağır cinayətlər üzrə – 3 ay keçdikdən sonra;

4. xüsusilə ağır cinayətlər üzrə – 4 ay keçdikdən sonra.

Müstəntiq yalnız istisna hərəkətləri həyata keçirə bilər. Təhqiqat isə ayrı-ayrı hallarda həm istintaq, həm də əməliyyat-axtarış tədbirlərini realizə edə bilər.

Təhqiqatçı cinayət-prosessual qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada aşağıdakı istiqamətlər və prinsiplər üzrə fəaliyyət göstərirlər.

1. Cinayətlərin tezliklə acılması və bütün halların hərtərəfli araşdırılması, cinayət törətmiş şəxslərin ifşası və məsuliyyətə cəlb edilməsi.

2. Cinayətlər nəticəsində vurulmuş maddi ziyanın ödənilməsi üçün vaxtında tədbirlər görülməsi.

3. Cinayətin törədilməsinə imkan yaradan halların (səbəb və şəraitin) müəyyən edilməsi və aradan qaldırılmasına yönələn tədbirlər.

Sual 2.

DİO sistemində təhqiqatın aparılmasının vəzifələri və əhəmiyyəti

İbtidai araşdırmanın bir forması kimi təhqiqat öz əksini ibtidai istintaq kimi Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesual Məcəlləsində tapmışdır. Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 214-cü maddəsi təhqiqatı aparan şəxslərin və orqanların dairəsini müəyyən edir.

Cinayət-prosessual qanunvericiliyi təhqiqatın aparılmasının 2 (iki) formasını müəyyən edir:

1. ibtidai istintaq məcburi olan cinayət işləri üzrə təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin icraatı;

2. böyük ictimai təhlükə törətməyən bəzi aşkar cinayətlər üzrə məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat.

Qeyd etdiyimiz təhqiqatın birinci formasında təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi məcburidir. Bunun əsas məqsədi isə, baş vermiş cinayətin izlərinin aşkar edilməsi onların tam, hərtərəfli və obyektiv araşdırılmasından ibarətdir. Məsələn, şübhəli şəxsi tutmaq, onun zərərçəkmiş şəxsin, şahidin, mülki iddiaçının, mülki cavabdehin, şahidlərin dindirilməsi, axtarış, müayinə, şəxsi müayinə və götürmə kimi istintaq hərəkətlərinin aparılması aiddir.

Rusiya Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 223-cü maddəsi təhqiqat cinayət işi başlamasından 30 gün müddətinə aparılır. Bu müddət prokuror tərəfindən 30 gün müddətinə qədər artırıla bilər.

Əgər şübhəli şəxs barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilibsə onda ittiham aktı 10 gün müddətində tərtib olunmalıdır.

Bu cür təhqiqatın aparılmasında təhqiqatçı təhqiqat başlaması barədə ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora məlumat verməlidir.

Cinayət-prosessual qanunvericiliyi təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin aparılması şəklində həyata keçirilən təhqiqat üçün 10 (on) gün müddətini

müəyyən etmişdir. Burada 10 (on) gün müddət məlumatın qeydiyyatata alınması başlanmasından hesablanır.

Təhqiqatçı cinayət işinin başlanmasından sonra 10 (on) gündən gec olmayaraq sonrakı araşdırmanın aparılması üçün topladığı bütün materialları istintaq orqanına göndərməlidir.

Cinayət işinin başlanmasından 10 (on) gün keçdikdən sonra müstəntiq və ya ibtidai araşdırmanı həyata keçirən prokuror tapşırıq verdikdə (cinayət işinin materialları ilə əlaqədar) təhqiqatçı, ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərini və ya həyata keçirən əməliyyat-axtarış tədbirlərini realizə edilməsi üçün təhqiqat orqanının (bölmənin, şöbənin) rəisi qapşısında vəsatət qaldıra bilər.

Beləliklə, cinayətlərin istintaqı (ibtidai araşdırma orqanlarından fərqli olaraq) təhqiqat orqanlarının yeganə funksiyası deyildir. Bununla yanaşı, bu orqanların prosesual fəaliyyətində təhqiqatın aparılması böyük yer tutur.

Təhqiqat orqanlarının qəbul etdikləri prosesual qərarlar öz hüquqi qüvvəsinə və əhəmiyyətinə görə istintaq orqanlarının qəbul etdikləri prosesual qərarlara bərabər sayılırlar. Cinayət-prosesual qanunvericiliyinə əsasən, təhqiqatçı təhqiqat orqanları və müxtəlif səlahiyyətli şəxslər apara bilər (Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesual Məcəlləsi, maddə 214.2). Qanunun mənasına görə səlahiyyətli şəxs cinayət işi üzrə təhqiqatçı aparan şəxs kimi çıxış edir. O, bu cinayət işi üzrə şəxsən istintaq aparmaq və bunun üçün müvafiq qanunla nəzərdə tutulan prosesual qərarla qəbul etmək hüququna malikdir. Vəzifəli şəxs cinayət işinin istintaq üzrə öz təbəçiliyində olan şəxslərə (təhqiqatçı aparan şəxslərə) tapşırıqlar vermək və təhqiqatçı həyata keçirən şəxslərin hərəkətləri və qəbul etdiyi qərarlara nəzarət etmək hüququna da malikdirlər.

Təhqiqatçı aparan şəxs–təhqiqat orqanı rəisinin tapşırığı ilə cinayət işi üzrə təhqiqatçı həyata keçirən vəzifəli şəxsdir.

Qeyd etmək vacibdir ki, bu tapşırıqları aldıqdan sonra, göstərilən şəxs cinayət-prosesual qanunvericilikdə nəzərdə tutulan hüquq və vəzifələrə malik olur.

Təhqiqatın vəzifələri – təhqiqatın tərəfindən araşdırma aparılarkən və aidiyyəti qərarların qəbul olunması zərurəti yaranarkən daxil olmuş məlumatları qeyd alır, kifayət qədər əsas və səbəblər olduqda cinayət işi başlayır, cinayətin acılması, işin tam, hərtərəfli və obyektiv araşdırılması, həmçinin cinayət nəticəsində dəymiş ziyanın miqdarın və xarakterin müəyyən edib və onların ödənilməsi üçün qanuni tələblər görür.

Təhqiqatın vəzifələri dedikdə, təbii ki, cinayət-mühakimə icraatının vəzifələri başa düşülməlidir. Çünki, təhqiqat cinayət-mühakimə icraatının həyata keçirilməsinin bir növüdür. Bu vəzifələr aşağıdakılardır:

- a) şəxsiyyəti, cəmiyyəti və dövləti kriminal qəsdlərdən mühafizə etmək;
- b) baş vermiş cinayətləri tezliklə açmaq, cinayət təqibi ilə bağlı bütün halları hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırmaq;
- c) həqiqi və ya ehtimal olunan cinayət törədilməsi ilə bağlı şəxsiyyəti vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə edilməsi hallarından qorumaq;
- ç) cinayət subyektlərini ifşa etmək və cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək.

Ümumiyyətlə, təhqiqatın vəzifələri sırasına qanunçuluğun möhkəmləndirilməsi, cinayətlərin xəbərdar edilməsi, baş vermiş cinayətlərin tezliklə açılması və əsasən də, vətəndaşların pozulmuş hüquq və azadlıqlarının bərpa edilməsinə yönəlir.

Əgər təhqiqatın vəzifələri sırasına aid edilən hər bir təzahürü aydınlaşdırsaq, buraya baş vermiş cinayətin izlərinin aşkar edilməsi, bərkidilməsi və götürülməsi, cinayətin törədilməsində şübhəli bilinən şəxslərin tutulması və ədalət mühakiməsi orqanlarına verilməsi və s. kimi hallar əsas yer tutacaqdır.

Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 86.7-ci maddəsində sadalanmış bir sıra təşkilati xarakterli səlahiyyətlərə də malikdir. O, təhqiqatçının səlahiyyətlərindən istifadə edərək ayrı-ayrı istintaq və digər prosesual hərəkətləri həyata keçirə bilər.

Lakin onun başlıca vəzifəsi təhqiqat orqanının, habelə ayrı-ayrı təhqiqatçıların normal fəaliyyətini təmin etməkdən ibarətdir.

Mühazirənin mətnindən göründüyü kimi təhqiqatın vəzifələri cinayət mühakimə icraatının vəzifələri ilə eynidir. Çünki, təhqiqatçıda cinayət mühakimə icraatının əsas subyektlərindən biridir. Təhqiqatçının vəzifələri təkcə CPM-si ilə yekunlaşmır. DİO-nun təhqiqat aparatını tənzimləyən bir sıra əmr və təlimatlarda kifayət qədər məlumatlar qeyd olunub. Belə ki, cinayətlərin xəbərdar edilməsi üzrə DİO-nun təhqiqatçılarının fəaliyyəti aşağıdakı istiqamətlər üzrə təsnifləşdirilir.

- cinayətlər barədə ərizə və məlumatlar üzrə təhqiqat icraatı və yoxlamalar zamanı onların törədilməsinə kömək edən səbəb və şəraitləri aşkar edir və müəyyən edilmiş qaydada onların aradan qaldırılmasına dair tədbirlərin görülməsi barədə müvafiq orqan, müəssisə və təşkilatlara təqdimatlar göndərir;

- cinayətin törədilməsinə yardım etmiş səbəb və şəraitlərin aradan qaldırılması barədə göndərilən təqdimatlar müəssisə və təşkilatların vəzifəli şəxsləri tərəfindən icra olunmadıqda qüvvədə olan qanunvericiliyə görə müvafiq tədbirlərin görülməsi üçün prokurorluq orqanlarına məlumat verir;

- cinayətkar qsdlərdən zərər çəkmiş şəxslərin viktim davranışını dəyişmək məqsədilə profilaktiki fəaliyyət həyata keçirir;

- əmək kollektivlərində və əhali qarşısında hüquqi mövzuda məruzə və (cinayətin qurbanı olmuş şəxsin) mühazirələrlə çıxış edir, söhbətlər aparır;

- KİV-də çıxış edir.

Sual 3. **DİO sistemində təhqiqatın təşkili**

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesual Məcəlləsinin (maddə 214) təhqiqat orqanlarının dairəsinin müəyyən edərkən orqanların rəhbərlərini onlara aid edir, digər bir halda isə Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanları qismində isə Azərbaycan Respublikasının DİN-in Baş İstintaq və Təhqiqat İdarəsini və onun rayon, şəhər polis qurumlarındakı hissələrini müəyyən edir.

DİN-in təhqiqat aparatının strukturu aşağıdakı təsnifatı üzrə aparılır.

1. DİN-in Baş istintaq və təhqiqat idarəsinin (təhqiqat idarəsi).
2. NMR. DİN-in təhqiqat qrupundan.
3. Şəhər, rayon xətt polis idarə və şöbələrinin habelə digər orqanların təhqiqat şöbə, bölmə və qruplarından ibarətdir.

Cinayətkarlıqla mübarizə, qanunçuluğun və hüquq qaydalarının möhkəmləndirilməsi sahəsində təhqiqat aparatının işi aşağıdakı istiqamətlər və prinsiplər üzrə təşkil edilir.

1. Cinayətlərin tezliklə açılması və bütün halların hər tərəfli araşdırılması, cinayət törətmiş şəxslərin ifşası və məsuliyyətə cəlb edilməsi.
2. Cinayətlər nəticəsində vurulmuş maddi ziyanın ödənilməsi üçün vaxtında tədbirlər görülməsi.
3. Cinayətin törədilməsinə imkan yaradan halların (səbəb və şəraitin) müəyyən edilməsi və aradan qaldırılması üçün tədbirlər görülməsi.

CPM əsasən təhqiqat orqanlarının subyektləri aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir.

1. Təhqiqat orqanının rəhbəri;
2. Təhqiqatçı;
3. təhqiqat orqanının digər əməkdaşları.

1. Təhqiqat orqanının rəhbəri CPM-in tələblərinə əməl edilərək öz səlahiyyətləri daxilində: (CPM 86-7-ci maddəsi)

- törədilmiş və ya hazırlanan cinayətlərə dair daxil olmuş ərizə və digər məlumatların qeydiyyatına alınmasını təşkil edir, onlara baxılmasını, cinayət işi üzrə təhqiqatın və ya ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin aparılmasını təhqiqatçıya, yaxud təhqiqatçılar qrupuna tapşırır;

- təhqiqatçının cinayətin açılması, araşdırılması və qarşısının alınması üçün vaxtında müvafiq tədbirlər görülməsinə nəzarəti həyata keçirir;

- öz səlahiyyətləri daxilində fəaliyyət göstərən prokurorun təhqiqat və əməliyyat-axtarış orqanlarının fəaliyyətlərində qanunların icra və tətbiqini yoxlamaq imkanını təmin edir, habelə prokurorun və müstəntiqin göstərişlərinin və qərarlarının icrası üçün müvafiq tədbirlər görülməsini təşkil edir.

- məhkəmə qərarlarının yerinə yetirilməsini təşkil edir.

2. təhqiqatçı – cinayət təqibini həyata keçirərkən təhqiqatçı qanunun tələblərini rəhbər tutaraq, ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun göstərişlərinə və öz daxili inamına əsaslanaraq, zəruri prosesual qərarlar qəbul edir, öz səlahiyyətləri daxilində istintaq və ya digər prosesual hərəkətləri həyata keçirir.

Təhqiqatçı CPM-in 86.2-ci maddəsinə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələri həyata keçirir.

1. Törədilmiş və ya hazırlanan cinayətlərə dair daxil olmuş ərizə və digər məlumatlara baxmaq, kifayət qədər səbəblər və əsaslar olduqda cinayət işi başlamaq, işi öz icraatına götürmək, cinayətin acılması, işin hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırılması üçün zəruri tədbirlər görmək səlahiyyətləri daxilində bütün istintaq və ya digər prosesual hərəkətləri həyata keçirmək;

2. Şübhəli şəxsə tutulduğu andan hüquqlarını bildirmək və tutulmasının səbəblərini izah etmək;

3. Şəxsin tutulduğu andan müdafiəsinin yardımından istifadə hüququnu təmin etmək (CPM-in 153.2.5-153.2.8-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş qaydalara uyğun olaraq);

4. Qanuni əsaslar olmadan və ya 48 saatdan artıq tutulan şəxsi azad etmək;

5. müvafiq şəxsləri cinayət işi üzrə zərər çəkmiş şəxs, mülki iddiaçı və ya mülki cavabdeh qismində tanımaq;

6. Cinayətin törədilməsi nəticəsində vurulmuş maddi ziyanın ödənilməsi, habelə tətbiq oluna biləcək əmlak müsadirəsinin təmin edilməsi üçün tədbirlər görmək;

7. Prokurora və ya məhkəməyə yazılı və ya şifahi izahatlar vermək və s.

CPM-in 86.4-cü maddəsinə əsasən təhqiqatçı aşağıdakı hüquqları həyata keçirir.

1. hadisənin şahidlərinin izahatları almaq, hadisənin baş vermə şəraiti ilə tanış olmaq, hadisə və onunla əlaqəsi olan şəxslər barəsində məlumatları əks etdirən sənədləri və digər materialları tələb etmək;

2. şübhəli şəxsi tutmaq, onu zərər çəkmiş şəxsi, şahidi dindirmək. Ekspertiza təyin etmək, tanınmaya təqdim etmək, baxış, axtarış, götürmə, müayinə (şəxsi müayinə), üzləşdirmə, istintaq eksperimenti kimi təxirə salınmaz istintaq hərəkətlərini aparmaq;

3. Dövlət orqanlarından təcrüməcinin, mütəxəssisin, ekspertin ayrılmasını tələb etmək, şəxsin razılığı ilə onların müvafiq istintaq hərəkətlərində hal şahidi, tərcüməsi, mütəxəssis və ya ekspert qismində cəlb etmək;

4. müvafiq təhqiqat orqanına cinayətin açılması, itkin düşmüş şəxsin və ya əmlakın tapılması üçün əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsini tapşırmaq və görülmüş tədbirlər barədə məlumat almaq;

Əsas təhqiqat orqanı kimi daha çox prosesual fəaliyyətlə polis məşğul olur.

Təhqiqatçının fəaliyyəti (DİO-da polis) əsasən Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsi və DİN-in Baş İstintaq və Təhqiqat İdarəsinin Əsasnaməsi ilə, eləcə də, DİN-in digər normativ aktları ilə tənzimlənir. Belə ki, RPİ-in və RPŞ-in rəisləri təhqiqatçılara metodiki və təşkilati cəhətdən yardım göstərməklə, onların işlərinin təşkiliəndə iştirak edirlər.

Təhqiqatçılarının fəaliyyətinin təşkilində əsas yerlərdən birini Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 86.7-ci maddəsinə görə təhqiqat orqanının rəhbəri tutur. O, öz səlahiyyətləri daxilində törədilmiş və ya hazırlanan cinayətlərə dair daxil olmuş ərizə və digər məlumatların qeydiyyatına alınması təşkil edir, onlara baxılmasını, cinayət işi üzrə təhqiqatçının və ya ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin aparılmasını təhqiqatçıya, yaxud da təhqiqatçılar qrupuna tapşırır.

Təhqiqat orqanının rəhbəri təhqiqatçının cinayət açılması, araşdırılması və qarşısının alınması üçün vaxtında müvafiq tədbirlər görməsinə nəzarəti həyata keçirir və s.

Təhqiqat orqanı kimi fəaliyyət göstərən polisdən sonra həbsdə saxlama yerləri və cəzaçəkmə müəssisələridir. Bu yerlərdə törədilən cinayətlərin istintaqını müstəntiqlər həyata keçirirlər. Yalnız ibtidai istintaqı məcburi olan cinayət işləri üzrə təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin icraatının aparılması üçün adları çəkiləcn müəssisənin rəisləri və əməliyyat, ya da recim hissəsinin vəzifəli şəxslərinə müvafiq tapşırıqlar verirlər. Burada həyata keçirilən təhqiqat ibtidai istintaq məcburi olan cinayət işləri üzə təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin icraatı formasında olur (Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsi, maddə 214.1).

Təhqiqatçı icraat aparan zaman törədilmiş və ya hazırlanan cinayətlərə dair daxil olmuş ərizə və digər məlumatlara baxarkən aşağıda sadalanan növ aidiyyətinə uyğun olaraq fəaliyyət göstərir.

1. Ərazi aidiyyəti – Cinayət - Prosesual Məcəllənin 216.1 maddəsində qeyd olunur ki, ibtidai araşdırma cinayətin törədildiyi yer üzrə (inzibati ərazi vahidi üzrə) aparılır. Məsələn, A-nın B tərəfindən Sabunçu rayonu ərazisində döyülməsi ilə bağlı cinayət hadisəsi baş verir. A-nın yaşayış yeri Xəzər rayonunun ərazisindədir və A Xəzər RPİ-nə müraciət edir. Lakin cinayət hadisəsi Sabunçu rayounun ərazisndə törədildiyinə görə Xəzər RPİ-nin əməkdaşları toplanılan materialları baxılması üçün cinayətin törədildiyi yer (ərazi) üzrə Sabuncu RPİ-nə göndərirlər.

2. Növ aidiyyəti – Cinayət – Prosesual Məcəllənin 214.4-cü maddəsində qeyd olunur ki, məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat şəklində təhqiqat Azərbaycan Respublikası CM-in 127.1, 128-132, 174-176, 177.1., 186.1., 187.1., 187.2.,196.1.,197.1. və 201.1.

(ƏLAVƏ OLUNAN CM – in 185.1 ,188, 200.1, 221.1, 256.1, 256.2, 258.1, 258.2, 259.1, 263.1, 326.1)

maddələri ilə nəzərdə tutulmuş böyük ictimai təhlükə törətməyən aşkar cinayətlər üzrə aparılır.

3. Şəxslərə görə aidiyyət – aidiyyətin bu növü özündə iki elementi birləşdirir.

A) icraatı aparan subyektlərin təsnifatı. Buraya DİN-in təhqiqatçıları, təhqiqat səlahiyyətini həyata keçirən hərbi hissə kmandirləri və hərbi idarə rəisləri, cəzasəkmə müəssisələrinin və həbsdə saxlama yerlərinin təhqiqatçı səlahiyyətlərini həyata keçirən rəisləri, dəniz gəmilərinin təhqiqatçı səlahiyyətlərini həyata keçirən kapitanları, hərbi hissələrin, hərbi idarələrdə, cəzasəkmə müəssisələrinin, həbsdə saxlama yerlərinin və dəniz gəmilərinin təhqiqat aparmaq üçün müvəkkil edilmiş əməkdaşları (Təhqiqatçıları) əks-kəşfiyyət fəaliyyətini həyata keçirən MTN-nin əks –kəşfiyyət xidmətinin təhqiqatçıları aiddir.

b) ikinci element isə qanunla nəzərdə tutulmuş əməli törədən şəxslərin təsnifatını təşkil edir. Buraya həm hərbi qulluqçular, həm də mülki vətəndaşlar aiddir. Məsələn, mülki vətəndaş hərbi hissədən əmlak oburlayıb satarkən polis əməkdaşları tərəfindən tutulur. Araşdırma aparıldıqdan sonra toplanılan bütün materiallar cinayətin törədildiyi yer üzrə hərbi hissə komandirinə göndərilir.

4. Alternativ aidiyyət – aidiyyətin sonuncu bu növü onunla xarakterizə olunur ki, törədilmiş əməlin eyni vaxtda bir neçə orqana aid olması ilə bağlı olur. Məsələn, vətəndaş B mağazindən bir ədəd «QUARTZ» markalı qol saatin oğurlayır, bir müddətdən sonra isə hərbi hissədən də bir əşya oğurlayır. Bu zaman toplanan bütün materiallar baxılması üçün hərbi cinayətin araşdırılması üzrə aidiyyəti orqanlara göndərilir (məsələn, hərbi hissəyə və ya hərbi prokurorluğa)

NƏTİCƏ

Təhqiqat və ibtidai istintaq orqanlarının fəaliyyətində qanunçuluğa ciddi əməl edilməsi istintaqın keyfiyyətinin yüksəldilməsi və məhkəmənin çıxaracağı hökmün ədalətli olması üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Cinayət-prosessual qanunun şübhəli şəxsin və ya təqsirləndirilən şəxsin hüquqlarının təminatına və yaxud ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin aparılması və rəsmiləşdirilməsi qaydasına aid olub-olmamasından asılı olmayaraq, onun hər bir göstərişinə ciddi əməl edilməsi zəruridir.

Azərbaycan Respublikasının 28 oktyabr 1999-cu il tarixli «Polis haqqında» Qanunu ilə polis vəzifələrinin yerinə yetirilməsində dövlət orqanlarının, yerli özünüidarəetmə orqanlarının və ayrı-ayrı şəxslərin iştirakını zəruri hesab edir. «Polis haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinə əsasən:

1. dövlət hakimiyyəti orqanları və yerli özünüidarəetmə orqanları polisə öz vəzifələrini yerinə yetirməkdə kömək göstərməli;
2. hər bir şəxs polisə öz vəzifələrini yerinə yetirməkdə kömək göstərə bilər. Polis üzərinə düşən vəzifələri yerinə yetirmək üçün heç kəsi əməkdaşlığa məcburi cəlb edə bilməz;
3. hazırlanan, törədilən və ya törədilmiş cinayət barəsində xəbəri olan hər bir şəxs bu barədə polisə məlumat verməlidir. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş hallarda bu məlumatların verilməməsi cinayət məsuliyyətinə səbəb olur;
4. polis əməkdaşı olmayan dövlət hakimiyyəti orqanlarının əməkdaşları Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada ictimai asayişin və təhlükəsizliyin təmin olunması işinə cəlb edildikdə, bu sahədə polisin vəzifələri onların da üzərinə qoyulur. Belə olduğu halda polis əməkdaşları üçün nəzərdə tutulmuş hüquqi, maddi və sosial təminatlar onlara da şamil edilir.